

KAPİTALİZMİN TEMEL NİTELİKLERİ AÇISINDAN EMEĞİN KONUMU¹

Aylin Yonca Gençođlu²

ÖZET

Küreselleşme sürecinde emeğin dönüşümünü ele alınırken kapitalizmin temel nitelikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nitelikler sermaye birikimi, pazar arayışı, uluslar arası rekabet, ülkeler hiyerarşisi, kapitalist ekonomik sistemde devletin rolü, kaygan ve belirsiz ekonomik zemin ile beşeri sermayedir. Beşeri sermayenin en önemli unsurunu ise emek gücü oluşturmaktadır. Kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde emek gücünü Sombart kâr tutkusu, Weber Pietizm, Marx, artı değer, Wallerstein ise sınırsız sermaye birikimi üzerinden açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, emek, küreselleşme, sermaye, beşeri sermaye.

¹ Gençoğlu, A. Y. (2012). Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Yayınlanmamış Doktora Tezi'nden çıkartılmıştır.

² Dr, Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Email: agencoglu@erciyes.edu.tr

THE SITUATION OF LABOUR ACCORDING TO BASIC CHARACTERISTICS OF CAPITALISM

Aylin Yonca Gençoğlu

ABSTRACT

The main characteristics of capitalism should be considered in the analyses dealing with the transformation of capitalism in the process of globalization. These characteristics can be mentioned as follows: the accumulation of capital, searching market, international competition, hierarchy between countries, role of the government in the capitalist economic system, slippery and vague basis of economy and human capital as well. The most important component of human capital is labour. Labour was explained by Sombart, as surplus value by Marx, as pietism by Weber, as unlimited /plenary capital by Wallerstein in accordance with the main characteristics of the capitalism.

Keywords: Capitalism, labour, globalization, capital, human capital

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu, esas olarak, günümüz kapitalizminin toplumsal ve kültürel sonuçlarını ihtiva etmektedir. Bu nedenle, küreselleşme sürecinde emeğin dönüşümü olgusunun açıklanması, kapitalizmin temel niteliklerinin dikkate alınmasıyla mümkün olabilir. Kapitalizm en basit şekliyle büyük oranda kâr elde etmek amacıyla üretime, metanın ve hizmetlerin değişimine yönelik, özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan ekonomik sistem olarak tanımlanabilirse de çok daha karmaşık süreçleri içeren toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden ve onlara karakterini veren bir sistemdir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik sistem olarak kapitalizm, o tarihlerden bugüne kadar sürekli bir dönüşüm halindedir ve sürekli olarak kendini yenilemektedir. Ancak bu durum kapitalizmin geçmişten günümüze varlığını sürdüren ve ona karakterini veren belli temel niteliklere sahip olmadığı anlamına gelmemektedir.

Kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı günden bugüne pek çok teori üretilmiştir. Bu teorileri üreten kişilerin en önemlileri arasında Smith, Ricardo, Marx, Sombart, Weber, Braudel, Schumpeter, Wallerstein ve Polanyi vb. isimler sayılabilir. Her biri kapitalizmi farklı dönemlerde ve farklı şekillerde ele almış ve açıklamış olsa da tüm bu teorisyenlerin metinlerinde kapitalizme ilişkin belli niteliklerinin ortak olduğu dikkati çekmektedir. Bu nitelikler:

1. Yoğun bir sermaye birikimi ile bunun sonucunda ortaya çıkan sürekli büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu.
2. Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği pazar arayışı.
3. Pazar arayışı nedeniyle uluslar arası ekonomik ilişkilere girme mecburiyeti ile buna destek verecek güçlü bir devletin varlığı.
4. Sürekli krizlerin yaşandığı belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalma çabası.
5. Bu çabanın getirdiği üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereği.
6. Bu gerekliliği yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağını oluşturan beşeri sermaye şeklinde sıralanabilir.

Söz konusu altı nitelik yoğun bir sermaye birikimi ve onun getirdiği büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu temelinde iç içe geçmiş ve döngüsel ola-

rak işleyen bir ilişkiler bütünü üretmektedir. Buna göre, yoğun sermaye birikiminin ardından ekonomik faaliyetlerin devamı için bir zorunluluk haline gelen büyüme ve kâr arttırma çabalarının yoğunlaşması beraberinde yeni pazar arayışlarını getirmektedir. Pazar arayışı sürecinde ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü pazarların mekânsal genişlemesinin yanı sıra yeni ürünler ve bu ürünlere yeni pazarlar üretme gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Pazarları genişletme ve yeni ürünler için pazar üretme beraberinde uluslar arası ekonomik ilişkilere girme ve yenilik üretme zorunluluğuna yol açmaktadır.

Kapitalizmde ana hedef, geliri sermayenin elde edebileceği en yüksek düzeyde tutmak ve hem sermaye hem de geliri mümkün olan en yüksek düzeyde arttırmaktır (Smith, 2002: 45). Dolayısıyla hedef biriktirmek değil, birikimi hızlandırmaktır. Mümkün olan en yüksek hıza ulaşma düsturuna dayalı bir ekonomik sistemin en önemli özelliği hızlı bir değişme olacak bu da beraberinde belirsizliği getirecektir. Böylece ortaya çıkan belirsiz ve kaygan bir ekonomik zeminde ayakta kalma çabası büyüme ve kâr zorunluluğu ile birleşerek tekrar pazar ve yenilik üretme faaliyetlerini tetiklemektedir. Bu durum ekonomideki belirsizlikleri arttırmakta ve ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü zemini daha da kayganlaştırmaktadır.

Diğer taraftan pazar arayışları, uluslar arası ekonomik ilişkiler ve yenilik üretmenin gereği gibi yerine getirilmesi güçlü bir devlete ve yetişmiş insan gücüne yani beşeri sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Devletin ve beşeri sermayenin güçlenmesi ise birbirini besleyen süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin ve beşeri sermayenin güçlenmesi pazar arayışı, uluslar arası ilişkiler ve yenilik üretme kapasitesini arttırarak belirsiz ve kaygan ekonomik zemini yeniden üretmektedir.

Kapitalizm, onun temel nitelikleri olarak belirlenen; yoğun sermaye birikimi ve sürekliliği, kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu, pazar arayışı, yenilik üretme, uluslar arası ekonomik ilişkiler, güçlü devlet, güçlü beşeri sermaye ile belirsiz ve kaygan ekonomik zemin arasındaki etkileşim örüntüleri tarafından belirlenen bir ekonomik sistem olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada öncelikle ilk beş nitelik kısaca açıklanacak, ardından beşeri sermaye olarak ifade edilen ve temel olarak girişimci ve onun işe koştugu emek gücü olarak iki temel unsurdan oluşan beşeri sermaye olgusu emek gücü merkeze alınarak Weber, Sombart, Marx ve Wallerstein'in kapitalizme dair görüşleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

KAPİTALİZM VE TEMEL NİTELİKLERİ

Kapitalizmin ortaya çıkış süreci ile ilgili çalışmalara bakıldığında genel olarak bu iktisadi sistemin, Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ekonomik ve sosyal gelişmelere dayandırıldığı ve bu yüzyıldan itibaren sürekli bir ilerleme içinde olan Avrupa'nın içsel dinamikleri ile açıklanmaya çalışıldığı ve Amerika'nın keşfi ile sömürgeciliğe oldukça az yer verildiği görülecektir. Bu içsel dinamiklerin temelinde ise tarım reformunun yattığı vurgusu da sıkça görülmektedir (Landes, 1998; Pirenne, 2007; Huberman, 1995). Hâlbuki tarımda üretim tekniğinin değişmesinden ziyade 1492'de Amerika'nın keşfi sonrasında ortaya çıkan ticari kapitalizmin varlığı tarımın piyasa için üretim yapmasını mümkün kılmıştır. Üretim ne kadar yüksek düzeyde ve verimlilikte olursa olsun, onu alıp satacak kapitalist ve piyasa olmadan piyasa için üretimden bahsetmek olanaksız gibi görünmektedir. Bu nedenle tarımda üretim tekniğinin değişmesi kapitalist tüccar ve piyasa olgularının yanında tali bir faktör olarak kalmaktadır.

Kapitalizmin ortaya çıkışından bugüne değişmeyen, belki hiç bir zaman değişmeyecek olan ve onu bigbang misali sürekli genişlemeye iten tek gerçeği sürekli çoğalan bir sermaye birikimine dayalı olmasıdır. Wallerstein (2006: 12), tarihsel bir sistem olarak gördüğü kapitalizmin ayırt edici özelliğinin sermaye kullanımındaki temel amacın bizzat sermayenin kendisinin büyütülmesi olduğunu ifade eder. Bu durumu ortaya çıkaran gerek şartın sömürgecilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Güney Amerika'dan akan altın ve gümüş o kadar muazzam bir miktardadır ki sadece para ya da değerli maden miktarının artması zenginliği sağlayan bir koşul olmaktan çıkmıştır. Fazla altın ve gümüşe sahip olmak çöküş ile eş anlamlı hale gelmiştir. Bu nedenle kapitalizm ile birlikte zenginliğin ve iktidarın kaynağı artık kâr olgusuna bağlanmıştır. Bu nedenle teknolojinin gelişmediği bir çağda bu ürünleri üretebilmek emek yoğun sanayideki gelişmeyi beraberinde getirmiş ve ekonominin motoru artık maliyeti düşük üretimin kârlı satışı olmuştur. Hammaddeler ucuza sömürgelerden alınmış ve metropol (merkez) ülkenin emeği en düşük ücretle çalıştırılmış; zenginlik ve gücün belirli ellerde toplanması böylece gerçekleşmiştir.

Ekonomik sistemin işleyişinde en etkili ekonomik faaliyet olarak giderek belirleyici bir rol oynayan uluslar arası ticaretin hâkimiyeti ile karakterize olan ilk iki yüzyıllık dönem ticari kapitalizm adıyla anılmaktadır. 18. yüzyılın sonundan itibaren sanayi üretiminin uluslar arası ticaretin yerini alma-

sıyla ticari kapitalizm tanımlaması yerini sanayi kapitalizmine bırakmış. Bugün ise ekonomik faaliyetin ana konusunun sanayi olmaktan çıktığı, artık esas olanın bilgi ve teknoloji üretimi olduğu, bilgi toplumu, endüstri sonrası toplum, post fordizm vb. olgular üzerinden dile getirilmektedir.

Kapitalizmin beş yüzyıllık süre boyunca üretim ve dağıtım biçimleri farklılaşmış, yeni örgütlenme biçimleri, düşünce yapıları ve teknolojileri geliştirilmiş ve böylece sistem sürekli kendini yenilemiş olsa da değişmeyen nitelikleri nedeniyle ekonomik sistemin adı kapitalizm olarak kalmıştır. Her bir dönemde farklı bakış açılarından hareketle kapitalizmin doğasını ortaya koymak üzere pek çok teori üretilmiş ve her biri bu fiili gerçekliğin ne olduğuna dair önemli açıklamalar getirmiştir.

Klasik iktisat, değişmez bir insan doğasından hareketle -homo economicus- ekonomik sistemin genel geçer kanunlarını ortaya koymaya çalışmış, ardından Marx, değişmez bir insan doğası üzerinde değil de toplumsal ilişkiler üzerinden bir kapitalizm analizini yine klasik okulun kavramlarını kullanarak gerçekleştirmiş; Buğra'ya göre (2005a: 113; 2005b: 30) homo economicus'un yerine ise çıkarları peşinde koşan sınıfları koymuştur. Weber, psikolojik süreçlerin toplumsal bir sonucu olarak kapitalizmi açıklarken, Sombart bu psikolojik süreçlerin içine tarihsel olguları da birer faktör olarak dahil etmiştir.

Bu teoriler bir arada ele alındıklarında, kapitalizmin beş yüzyıllık tarihî boyunca değişmeden kalan unsurlarının neler olduğunu, başka bir deyişle gerçek doğasına ilişkin bulguları da bize vermektedirler. Klasik iktisadın kurucusu Smith, "Ulusların Zenginliği"inde mal-mevcudu adı altında sermayenin işleyişini ele almıştır büyük ölçüde. Marx için kapitalizm, işçilerin ürettiği artı değere el konulması suretiyle sınırsız sermaye birikimine dayalı bir sistemi ifade eder. Weber, Protestan ahlakının dünyevi asketizminin kapitalizmin gelişmesini sağlayan sermaye birikiminin temelini oluşturduğu görüşündedir. Sombart'a göre ise modern kapitalizmin temel koşullarından biri sermaye birikimidir ve kaynağında da sömürgecilik vardır.

Buradan hareketle kapitalizmin 'gerek koşulu'nun yoğun bir sermaye birikimi olduğu gerçeği bu konuda yazan tüm teorisyenlerin ortak fikri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm yoğun bir sermaye birikiminin bir şekilde gerçekleşmesi durumunda onu arttırmak üzere kâr arayışı zorunluluğu sonucunda ortaya çıkan bir ekonomik sistemdir. Bu nedenle kapitalizmde 'büyüme' temel ilkedir. Kapitalizmin tarihine baktığımızda her uluslar arası ekonomik faaliyet kapitalist olmasa da kapitalist olarak nitelenen

ekonomik faaliyetlerin mutlaka uluslar arası bir nitelik taşıdığını görürüz. Bunun nedeni kâr ve sermaye birikiminin sürekliliğinin pazarın genişliğine ya da bir şekilde genişletilmesine bağlı olmasıdır. Öyleyse kapitalizmin uluslar arası düzeyde kâr arayışı ve sermaye birikimine dayalı bir ekonomik ilişkiler sistemi olarak kabul edebiliriz. Bu durum kapitalizmi doğrudan doğruya devletle ilişkili olduğunu da ortaya koyar. Burada halkın kaderi, devletin kaderi, ekonominin kaderi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalizm, Avrupa'da merkezi devletle koşut olarak ortaya çıkmış, halkın refahını devletin ekonomik gücüne bağlamış ve devletle halk arasındaki bağı ulus olgusu üzerine kurmuş bir sistemdir.

Fakat bu sistemin özü, daha önce de belirtildiği üzere, sürekli sermaye birikimi ve kâr artışını zorunlu kılmaktadır. Aksi taktirde ayakta kalmanın mümkün olmaması nedeniyle ekonomik aktörlerin tamamı -bu girişimci, devlet, şirket vb. olabilir- bir şekilde daha fazla kâr elde edebileceği ve elindeki sermayeyi büyütebileceği yeni pazar, teknoloji, örgütlenme arayışı içinde hareket ederek hızlı bir toplumsal değişmenin de motoru haline gelmektedirler.

Ayakta kalma arayışının getirdiği hızlı değişme özellikle ekonomik sistemde kaygan ve belirsiz bir alan oluşturması kapitalizmin bir diğer karakteristiğini ifade etmektedir. Bu belirsizlik durumunu aşmanın ve güçlü kalmanın yolu bazen acımasız bir rekabet olabilirken bazen yoğun bir işbirliği de olabildiğinden, sürekli büyüme zorunluluğunun getirdiği belirsizlik ve kriz dönemleri yeni üretim ve örgütlenme biçimlerini de beraberinde getirmektedir.

Söz konusu nitelikler aynı zamanda kapitalizmin varoluşuna kaynaklık eden zorunlu koşulları da ifade etmektedir. Bu zorunlu koşulların yerine getirilebilmesi ise ancak bu gereklilikleri yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağı ile mümkündür. Dolayısıyla kapitalizmin temel özellikleri olarak sayılan durumlara uyum sağlama becerisine sahip insan kaynağı olarak tanımlanabilecek beşeri sermayenin varlığıdır. Kapitalizmin her aşamasında ekonomik koşulların gerektirdiği insan kaynağı, sermayenin yanısıra en önemli unsuru oluşturmaktadır. Bu insan kaynağının nitelikleri ise sürekli kendini yenileyen kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda değişmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılması ile birlikte ekonomi kurumunun toplumsal hayatın her alanına nüfuz ediş, ekonomik yaşamın temel aktörü olarak girişimci dediğimiz bir sosyal aktörün ve girişimcilerden oluşan yeni bir sınıfın da ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Genellikle

üretim faktörlerini (emek, toprak ve sermaye) bir araya getirerek üretime koşan kişi olarak tanımlanan girişimcinin değişmeyen iki ana özelliği; kar peşinde koşma ve risk alabilme olarak kabul edilmektedir.

Ancak bu tek başına yeterli değildir. Girişimcinin ekonomik faaliyetleri için üretime koşacağı insan kaynağının varlığını da zorunlu kılmaktadır. Sürekli kaygan ve belirsiz bir ekonomik zeminde hareket etmek, bu zemine uygun nitelikte insan kaynağını ekonomik faaliyetlerde kullanmak ile mümkündür. Bu evde üretim yapan hane halkı, büyük fabrikalarda üretim aşamalarının en basit adımlarını yürüten vasıfsız işçi, onları yöneten teknik elemanlar, yeni teknoloji ve farklı ürünler geliştiren uzmanlar vb. çeşitli niteliklere sahip kişilerden oluşur. Dolayısıyla gerek kapitalizmin ortaya çıkışı gerekse varlığını sürdürebilmesi açısından emek gücü her zaman zorunlu bir koşul olarak var olmuş ve kapitalizm bir şekilde bu insan kaynağını yani beşeri sermayeyi üretmenin yollarını aramış ve bulmuştur.

SOMBART VE WEBER'E GÖRE KAPİTALİZMİN İHTİYAÇ DUYDUĞU BEŞERİ SERMAYENİN KÖKENLERİ

Sombart, her türlü ekonomik etkinliğin başlangıç noktasının insanî ve doğal maddi gereksinimler olduğunu ifade eder. Kapitalizm öncesi toplumu insanların sosyal konumlarının görece olarak sabit olduğu, ekonomik etkinliğe kaynaklık eden doğal ve maddi gereksinimlerin keyfi olarak değil, bu toplumsal konum tarafından belirlendiği bir toplum olarak tasvir eder (2008: 22). Bu toplumda ekonomik yaşamın ritmini gelenekçilik yani mevcut olandan yararlanmak, öğrenilmiş olanı uygulamak, alışık olanı yapmak belirler (2008: 29). Kapitalizme ruhunu veren zihniyet ise bunun tam tersi bir dünya görüşüne sahiptir. Kapitalizmle birlikte ekonomi, insanın doğal ve maddi ihtiyaçları doğrultusunda değil; para tutkusu, serüven aşkı, yaratıcılık doğrultusunda şekillenmektedir (2008: 31).

Bu doğrultuda Sombart, kapitalizmin hikâyesinde iş organizatörlüğüne öncü bir rol atfeder. Esasen bir sanayi kaptanı, tüccar ve finansör olan iş lideri tüm diğer ikincil işlevleri diğerlerine verir. Alışılmış zekâyı alır, tıpkı bir saat ustası gibi girişimin/şirketin içine yerleştirir. Onun operasyonlarıyla emelleri mülklerinin limitleri ile sınırlı değildir, esas olarak diğerlerinin mülkleri de onun kullanımı içindir. O selefleri gibi geleneğe ya da dine saygı tarafından engellenmez. Kar arzusu ve güç isteğiyle durup dinlenmeden bir hareket içindedir. Bu dinamik itkiler-güdüler yüce bir ekonomik akılcılık

tarafından disipline edilirler (Mitchel, 1929: 307). Ancak organizatörün harekete geçirdiği kapitalist girişimin sermayesini arttırma zorunluluğu, onu üretim yapmak üzere sürekli olarak daha fazla emeği kullanmaya iter. Dolayısıyla Sombart açısından kapitalizmin ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez bir diğer insan kaynağı emek gücüdür. Mitchel (1929: 313-315), kapitalizme ihtiyaç duyduğu emeği sağlayan kaynakları Sombart'a göre, şöyle açıklar:

Kapitalistler vahşileri çalmış ve onları köle olarak çalıştırmıştır. Fakat bu azalan bir kaynak olmuştur. Bu nedenle erken kapitalist çağda halen varlığını sürdürmeye devam eden ve Avrupa nüfusunun büyük bir parçasının istihdam edildiği tarım ve zanaat örgütlenmesinin çözülmesi işgücü için çok daha önemli bir kaynak oluşturmıştır. Bu örgütlenmeler rasyonel tekniğin ve onun yönetim ve kanunlar üzerindeki nüfuzunun getirdiği doğrudan rekabete dayanamamışlardır. Eski (geçim metotlarını)- işlerini kaybeden köylü ve zanaatkârların önemli bir bölümü kapitalist istihdam için de yer aramak zorunda kalmışlardır. Fakat en zengin emek kaynağı kendiliğinden gerçekleşen nüfus artışı olmuştur.

Kapitalizm bir anlamda bu nüfus artışını sağlayarak ihtiyaç duyduğu emek gücünü kendisi üretmiştir. Hijyen ve ilaçlar gelişme göstermiş, geçim araçlarında ve kazançlarda meydana gelen artış nüfusun artmasına da olanak sağlamıştır. Ancak tek başına emek gücünün varlığı sadece ham bir kaynaktır ve kapitalizmin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Öncelikle bu emek gücünün kapitalist girişimin mallarını işlediği alanlara çekmek gerekmiştir. Bu eski üretim biçimlerinin çözülmesi ile gerçekleşmiştir. Ancak kapitalizmin emek gücü açısından karşılaştığı en önemli sorun çalışanların kapitalist üretimin teknik gereklerine uyum sorunu olmuştur.

Sombart'a göre kapitalist girişimci itaatsiz, düzensiz çalışmaya alışmış ve ihtiyacı olandan fazlası için çalışmak konusunda oldukça dirençli olan geleneksel zihniyete sahip işgücünü işe koşmakta oldukça zorlanmıştır. Öncelikle bulunan çözüm düşük ücret olmuştur. Buna göre insanlar ya kapitalist girişimin istediği şekilde ve oranda çalışmak ya da aç kalmak arasında bir tercihe zorlanmışlardır.

Düşük ücret tek başına direncin kırılmasını sağlayamamıştır ama zamanla kapitalizm emek gücüne kendi tasavvuruna göre bir biçim vermeyi başarmıştır. Buna göre öncelikle üretim sürecini ardarda gelen sayısız aşamaya bölerek hemen hiç eğitim gerektirmeyen, ortalamanın limitleri içerisinde kalan bir beceri ve zekâ kapasitesine sahip vasıfsız emeği işe koşmuş-

tur. Ardından ihtiyaç duyduğu emek gücünü teknik gelişmelerle azaltarak emeği kendi arasında bir rekabete sokmuştur. Teknik gelişmeler gerek işten atmaları mümkün kılarak işçileri kapitalizmin ihtiyaçlarına uymaya zorlamış, gerekse fiziksel verimin büyük ölçüde artmasına imkân sağlamıştır.

Weber, kapitalist bir ekonomik eylemi, değiş tokuş fırsatlarının kullanımından kazanç bekleme üzerine kurulu bir eylem; kapitalist girişimi de her zaman için sermayeyi mübadele aracılığıyla kazanç getirmek üzere kullanan girişim olarak tanımlar (2002: 17-17). Öyleyse her kapitalist girişim mutlaka mübadelenin ardından eline geçen sermayenin ilkinden daha fazla olmasını ve bu yönde ussal hesaplamaları zorunlu kılar. Kapitalizm de sözü edilen kapitalist eylem ve girişimlere bağlı olarak süreklilik gösteren bir ilişkiler sistemidir. "Bu anlamda kapitalizm ve kapitalist girişimler, sermaye hesaplarının ussallaştırılması ile de olsa, dünyanın belirli kültürler geliştirmiş bütün ülkelerinde, ekonomik belgelerin bize verdiği bilgiler ölçüsünde var olmuştur diyebiliriz" (Weber, 2002: 18). Weber, kapitalizmin en önemli iki özelliği olarak, sınırsız bir kâr arayışı ve ussal ekonomik eylemi görmektedir. Ussallık, araçlarla amaçları birbirinden ayırarak amaca ulaşmak için en uygun aracı seçmektir. Weber (1995: 98), ussal ekonomik eylemi ise, kaynaklar üzerinde ekonomik amaçlı denetimi barışçıl ve planlı şekilde sağlamak olarak tanımlar.

Bu çerçevede kapitalizmin ihtiyaç duyduğu beşeri sermayenin kaynakları hususunda Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" isimli büyük ses getiren çalışmasında ortaya koyduğu analiz kısaca şu şekilde özetlenebilir: Protestan ahlakı, dinî dogmaların harekete geçirdiği psikolojik güdülerle rasyonel bir yaşam biçimini doğurmuş, bu yaşam biçimi de rasyonel olarak örgütlenmiş kapitalist işletmenin ortaya çıkışını mümkün kılmıştır. Rasyonel kapitalist işletmenin varlığı ve sürekliliği ise geleneksel ekonomik zihniyetin ortadan kalkmasına bağlıdır. Protestan ahlakının yaygınlaşması kapitalizmin ihtiyaç duyduğu zihniyet yapısına ve yaşam tarzına sahip, kâr peşinde koşan girişimcilerin ve geleneğin prangalarını kırmış bir emek gücünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu insanlar, bilimsel bilginin sanayi üretiminde teknik kullanımına imkân veren bir bakış açısına sahiptir çünkü mesleklerini en iyi şekilde yerine getirmeyi dini bir görev olarak kabul etmişlerdir. Kazanç uğraşısını sadece tanrının inayetini kazanmak için bir yol olarak gören katı Protestan girişimciler sürekli kâr peşinde ko-

şarak ve tüketimden uzak durarak kapitalizmin gelişmesini sağlayan sermaye birikimini gerçekleştirmişlerdir.

Weber'e göre, ilahi taktir öğretisi bir başka asketik eğilimin de çıkış noktası olmuştur: Pietizm. kurtuluşa ermiş olmanın garantisi olarak tanrının isteğine göre düzenlenmiş bir yaşam biçimini görmektedir. Ancak, Pietizm'in temel özelliği bu yaşam biçiminin aynı zamanda bu dünyada da mutluluğu sağlıyor olmasıdır. Bu nedenle Pietist'in hedefi tüm dünyevi zevklerden uzak durarak asketik bir savaş vermek değil, bu dünyada iş yaşamı içinde mutluluğu güvence altına almaktır (Weber, 2002: 103-105).

Pietizm'de, bireyin takdir edilmeyen bir iç yalnızlığı söz konusu değildir ve birey her zaman günahlarının affedilmesi lüksüne sahiptir. Bu nedenle bir Pietist'in yaşamını sürekli olarak ussallaştırma çabası içinde olması ve gerekmez. Alçak gönüllülük ve özveri içinde mesleğini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmak onun için yeterlidir. Dolayısıyla bu öğreti, yukarıda bahsedilen her türlü dünya nimetinden uzak kalarak sürekli kâr peşinde koşan kapitalist girişimciyi doğuracak psikolojik güdülere kaynaklık etmekten uzaktır. Bu nedenle Pietizm'in erdemleri, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bir başka insan tipini doğurmuştur daha çok. "İşine sadık ve mesleğini ussal güdülerle yerine getiren görevli, memur, işçi ve küçük imalatçılar" (Weber, 2002: 109). Ancak, zamanla kapitalizmin bir sistem olarak sosyoekonomik hayatın tüm veçhelerine hâkim olması ile birlikte kapitalizmin ruhu, onu ortaya çıkaran dinî psikolojik güdülerden kurtulmuştur. Bu nedenle artık kapitalizmin ruhunu Protestan ahlakına sahip birey değil, dünyevi bir yararcılıkla mesleğini icra eden birey yani ekonomik insan taşımaktadır.

Dolayısıyla Weber'e göre kapitalist sistemin ideolojisi olarak yararcılık dini köklerini kaybeden Protestan ahlakının bir ürünüdür. Bu anlamda işbölümü ve düşük ücret kuramları giderek dünyevileşen Protestan ahlakından önemli ölçüde beslenmiştir. Yine çağdaş ekonomi kuramlarının temelinde yer alan insan varsayımı homo-economicus'un temelinde de o vardır (Weber, 2002: 135).

MARX: KAPİTALİST VE ÖZGÜR EMEK GÜCÜ

Marx, sermaye birikiminin sürekliliğini "para olarak para" ve "sermaye olarak para" arasında yaptığı ayrım çerçevesinde analiz eder. Buna göre mübadele için üretilen mal olarak tanımlanabilecek meta iki şekilde dolaşıma girer. Bunlardan ilki basit meta dolaşımı diğeri ise sermaye olarak meta

dolaşımıdır. Basit meta dolaşımında para sadece para olarak vardır ve bu dolaşım M-P-M (Meta-Para-Meta) olarak sembolize edilir. Söz konusu olan, kullanım değeri olmayan bir metanın kullanım değeri olan bir meta ile mübadele edilmek üzere paraya çevrilmesidir. Başka bir deyişle, satın almak için satmaktır. Böylece para aynı eylemi yapmak üzere bir başka kişiye devredilir ve meta ile başlayan ve aynı değerinde bir meta ile son bulan bir döngü ortaya çıkar.

Ancak sermaye olarak meta dolaşımında farklı bir döngü izlenir. Bu döngü para ile başlar, para metaya çevrilir ve meta yeniden paraya çevrilir ve P-M-P olarak sembolize edilir. Dolayısıyla basit meta dolaşımında hedef kullanım değeri elde etmek iken ikinci dolaşımda hedef mübadele değeri elde etmektir.

P-M-P dolaşımında dolaşıma sokulan para miktarı ile dolaşım sonunda elde edilen para miktarının aynı olması durumunda meta dolaşımı anlamsız olacaktır. Zira basit meta dolaşımında hedef kullanım değeri olduğundan dolaşımı harekete geçiren güç metanın niteliğidir. Ancak burada hedef mübadele değeri olduğundan dolaşımı harekete geçiren güç doğrudan doğruya niceliktir. Öyleyse dolaşımın bitiminde başlangıçta dolaşıma sokulandan daha fazla para dolaşımdan çekilir. Dolaşımdan çekilen fazlalığı Marx artı değer olarak adlandırır. Artı değer başlangıçta dolaşıma sokulan değer genişlemesini beraberinde getirir ve işte bu, kapitalizmin harekete geçirici gücüdür. Artı değer varlığı parayı sadece para olmaktan çıkararak onu sermayeye dönüştürür. Sermaye yani artı değer olarak kendisini sürekli çoğaltan olgu ise kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran olgudur.

Ancak Marx aynı zamanda şunu da savunmaktadır: sermayenin var oluşunun tarihsel koşulu sadece para ve meta dolaşımı değildir. Bu dolaşım biçimleri tarihin çeşitli dönemlerinde farklı üretim biçimlerinde de var olmuşlardır. Sermayenin varoluşu ancak üretim ve geçim araçlarının sahibi kendi emek gücünü satan özgür emekçiyle karşılaştığı zaman mümkündür (Marx, 2004: 80). Zira, tüm değerlerin -dolayısıyla da artı değer- yaratıcısı olan emeğin sermayenin emrine girebilmesi bir metaya dönüşmesi ile mümkündür (Köse; Öncü, 2000: 47).

Emekçinin, emek gücünü bir meta olarak piyasaya sunabilmesi için her şeyden önce emeğin tüm tasarruf hakkının emeğin sahibi olan emekçiye ait olması, yani özgür olması gerekir. Para sahibi ile emek sahibinin pazarda mübadele ilişkisi içinde olabilmeleri için ise her ikisinin de mübadele ilişkisi bakımından yasal olarak eşit haklara sahip olması bir diğer gerekliliktir.

Emekçi emek gücünü tamamen değil ancak belli bir süre için satmalıdır. Toptan ya da süresiz sattığı taktirde emek gücünü değil kendisini meta olarak pazara getirmiş olacaktır ki bu durumda sermaye birikiminin temel koşulu olan emek gücünün meta olarak pazarda bulunması imkansız hale gelir. Emekçi aynı zamanda mülksüz olmalıdır. Mülksüz olmakla kastedilen emekçinin emek gücü dışında pazarda mübadele edebileceği herhangi bir metaya sahip olabilecek her türlü şeyden yoksun olmasıdır. Aksi taktirde emekçi emeğinin gücünü piyasaya sunmayacaktır (Marx, 2004: 77-79).

Diğer taraftan emek gücünün sanayinin verili bir dalında beceri ve ustalılık kazanmak üzere eğitilmeleri ve özel bir emek gücü haline de gelmeleri gerekir. Zira herhangi bir ürünün en iyi şekilde üretilebilmesi için bu ürünün üretiminde kullanılan emek gücünün o üretime ustalık ve beceri olarak uygun olması zorunludur (Marx, 2004: 82,99). Dolayısıyla emek gücünün tek başına pazarda varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda verili bir zamanda ülke ekonomisinin üretim alanlarının ihtiyaç duyduğu nitelikleri kazanmak üzere yetiştirilmeleri de gereklidir. Emekçi üretimin en verimli şekilde gerçekleşmesini sağlamak üzere çaba gösteren kapitalistin denetiminde çalışır ve ürettiği ürünün sahibi değildir (Marx, 2004: 95).

Marx'a göre bir artı değer üretme süreci olan kapitalizm kapitalistin emek gücünü onun ürettiği artı değere el koyarak sömürdüğu bir ekonomik sistemdir. Başka bir ifade ile artı değer üretimi esas olarak bir sömürü aracı olarak işler. Artı değer yaratma süreci, değer üretme sürecinin belirli bir noktanın ötesine devamından başka bir şey olmadığından (Marx, 2004: 106), kapitalist üretim süreci de artı değer yaratma süreci olduğundan, kapitalist ekonomik sistemde artı değeri arttıran üç mekanizma işlemek zorundadır. Bunlar, işğününün süresinin uzatılması, bir metanın üretimi için gerekli zorunlu emek zamanının kısaltılmasıdır.

Bir işğünü içerisindeki zorunlu emek süresi sabit, çalışma süresi ise değişken olduğuna göre mümkün olan en fazla artı değerin üretilmesi işğünün süresinin uzatılmasına bağlıdır. Başka bir deyişle işğünü ne kadar uzun olursa mutlak artı değer de o kadar çok olacaktır. Bu nedenle kapitalist süreklili olarak işğününü uzatmanın ya da zorunlu emek zamanını kısaltmanın yollarını arayacaktır. Marx zorunlu emek zamanını "bir malı normal üretim koşullarında ve o koşullardaki ortalama beceri ve yoğunluk düzeyi ile üretmek için gerekli zaman" (2004: 36) olarak tanımlar.

Bir işğünü, çalışma zamanı arttırılarak ya da vardiya sistemi ile en fazla 24 saate uzatılabilir. Yani bir sınırı vardır. Ancak sermaye birikiminin yani

artı değerın sınırı olmadığından kapitalist ürününün değerini azaltsa da ikinci yola başvurmak yani zorunlu emek zamanın kısaltmak zorundadır. Bu ise ancak emeğin üretkenliğini arttırarak mümkündür. Zira emeğin üretkenliğindeki her artış artı değeri bir başka ifade ile kâr oranlarını da arttıracaktır.

Emeğin üretkenliğindeki bir artış iki yolla gerçekleşir: Bunlardan ilki teknolojideki gelişmeler ve artan makine kullanımı diğeri ise daha fazla işçinin işe koşulma imkânını sağlayan işbölümüdür. Bu iki süreç Marx (2004: 167-184)'a göre şu şekilde açıklanabilir:

Teknolojik gelişmeler giderek daha fazla makinenin üretimde yerini alması ile sonuçlanır. Bu durum Makinenin üretim sürecinde yerini alması ile sömürü iki şekilde gerçekleşir. Bunlardan birincisi kadın ve çocukların istihdamı imkânının doğması sonucunda bir ailenin yaşaması için gereken ücretin sadece bir işçi üzerinden değil hane halkının tamamının üzerinden sağlanmasıdır. Böylece aile üyelerinin daha az ücrete razı olmaları sağlanır. İkinci olarak, makine emek üretkenliğini arttırarak bir işgününde doğal olarak üretilebileceğinden çok daha fazla metanın üretilebilmesini sağlar. Makine kullanımının sadece belli ellerde toplandığı ilk dönemlerde bunun anlamı muazzam büyüklükte bir kâr oranıdır.

Kârın büyüklüğü makine kullanımının giderek yaygınlaşmasını da beraberinde getirir. Böylece genel anlamda metaların üretimi için gerekli emek zamanı kıaldığından piyasa fiyatı makine üretimi için gerekli emek zamanı ile orantılı bir değere düşer. Bu nedenle kapitalistin kârını devam ettirebilmesi çalıştığı işçi sayısını azaltmasını zorunlu hale getirir ve işsizliğe yol açar. Sonuç kapitalist için daha düşük ücretle çalışmaya hazır bir yedek işçi ordusunun ortaya çıkmasıdır. Böylece artan makineleşmenin karda meydana getirdiği düşüş aşağı çekilen ücretlerle dengelenmiş olur.

İş bölümü ise giderek daha fazla işçinin daha büyük bir verimlilikle işe koşulması ile sonuçlanır. Ancak iş bölümü sadece verimliliği arttırmaz makineleşmenin de etkisi ile giderek daha fazla işçinin işe koşulduğu büyük fabrikalardaki direniş de kırar. Bu süreci ise Marx emeğin yabancılaşması olgusu çerçevesinde değerlendirir. Marx'ın kapitalist üretime getirdiği en önemli eleştirilerden bir tanesi emeğin yabancılaşması olarak kavramlaştırdığı olgudur. Makinelere dayalı örgütlü fabrika üretiminin bir diğeri sonucu emeğin yabancılaşmasının giderek artmasıdır. İşçinin emeğini bir meta olarak kiralaması ile birlikte ürettiği ürün artık kendisine yabancı bir nesnedir. Zira onu kendisi için üretmemektedir. Makineleşme yabancılaşmanın

ikinci görünümü olan işçinin kendi üretim etkinliğine yabancılaşmasını muazzam ölçüde arttırır.

Bu durumu Marx (2004: 173-175) şöyle açıklar: Her şeyden önce işçi ömür boyu bir makineye hizmet etmek zorundadır. İşçi kendi hareketlerini makinenin otomasyonuna uyarlamayı öğrenebilmek için, makinede çalışmayı çocukluktan itibaren öğrenmelidir. Böylece makine işçiyi kendisinin bir parçasına dönüştürür. İşçi canlı bir mekanizmanın parçası değildir artık hareketlerini izlemek zorunda olduğu cansız bir mekanizmaya bağımlı hale gelmiştir. Aynı mekanik sürecin sürekli tekrarlandığı bitip tükenmez bir can sıkıntısı içinde üretime katılır. Hareketleri ve zihni bir makine tarafından kontrol edilen işçi, hem bedensel hem zihinsel etkinlikte özgürlüğünü tamamen kaybeder. Fabrika üretiminin önemsiz bir dışlisi olarak sermayenin hizmetindedir.

WALLERSTEIN'İN SINIRSIZ SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE EMEĞİN KONUMU

Wallerstein'a göre kapitalizmi kapitalizm yapan olgular sermaye ve kârdır. Ona göre kapitalizmin temel yasası sınırsız sermaye birikimidir. Bu yasa, kapitalistlerin "bir ayak değirmeninde daha da hızlı koşmak için daha hızlı" (Wallerstein, 2006: 36) koştuğu yani daha fazla sermaye için daha fazla sermaye üretmek üzere tüm ekonomik etkinlikleri biçimlendirdikleri bir sistemi yani kapitalizmi oluşturur.

Sermayenin sınırsız birikimi ise sermayesini dolaşıma sokan kapitalistin kâr oranı ile ilişkilidir. Sermayenin sınırsız birikimi için kapitalistin her seferinde kendi geçimi için ihtiyaç duyduğundan daha fazla kâr elde etmesi gereklidir ki bu farkı yeniden daha fazla sermaye üretmek üzere yatırılsın. Bu nedenle kâr maksimizasyonu kapitalist sermaye birikimi için temel bir zorunluluk haline gelmektedir.

Bu zorunluluğun üç temel sonucu vardır. Bunlardan ilki daha fazla sermaye birikimi sağlamak için daha önce mübadeleye konu edilmemiş ihtiyaçların mübadeleye konu edilmesidir ki Wallerstein bunu metalaştırma olarak adlandırır. Herhangi bir ihtiyacın metalaştırılması demek onun alt süreçlerinin de metalaştırılması ve her bir süreçten kâr edilmesi anlamına gelir. Örneğin giyim eşyalarının metalaştırılması beraberinde onun üretimi için gerekli olan iplik, kumaş, makine ve iş gücünün de metalaştırılması demektir. Böylece bir metalaştırma zinciri ortaya çıkar. Aslında bu tür bir

zincir olmadığına örneğin sadece giyim eşyası mübadeleye konu olduğunda giyim eşyasını üreten kişi daha çok kâr elde edecektir. Ancak bu kâr sadece bir kalemde ortaya çıkacaktır. Tek bir kalemde ortaya çıkacak yüksek kâr ise tüm alt süreçlerin her birinde daha az bir kârla ortaya çıkan toplam kârdan çok daha az olacaktır (Wallerstein, 2006: 13-14).

Bu durumun sınırsız sermaye birikiminin aleyhine sonuçlanacağı açıktır. Dolayısıyla kapitalizmin ana hedefinin sadece bir üründen maksimum kâr elde etmek değil, sermaye birikimini hızlandıracak toplam kârın maksimize edilmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylece kapitalizm kâr hedefi doğrultusunda giderek daha fazla toplumsal sürecin mübadeleye konu edildiği bir yayılmayı da beraberinde getirmektedir.

İkinci olarak kârın maksimize edilmesi hedefi açıkça bir tekelleşme eğilimini de beraberinde getirmektedir. Wallerstein'a göre (2004: 48), kapitalist bir sistemde tam serbest bir pazarın gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira içinde tüm faktörlerin serbestçe akabildiği, büyük sayıda alıcı ve satıcının bir araya geldiği ve her biri arasında mükemmel bir bilgi akışının olduğu bir pazarda pazarlık, fiyatların düşürülmesine ve çok küçük bir kâr oranının gerçekleşmesine yol açacaktır. Kârların minimum düzeye düşürülmesine yol açan serbest bir pazar sınırsız sermaye birikimini baltalayacağından kapitalist bir ekonomik sistem için tekelleşme bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır.

Sınırsız sermaye birikimi ve kâr maksimizasyonu yasasının yol açtığı üçüncü sonuç ise işgücüne ilişkindir. "kapitalist bir sistem üretici süreçler için işgücü sağlayan işçiler olmasını gerektirir" (Wallerstein, 2004: 56). Wallerstein kapitalist ekonomik sistem içinde işgücünün konumunu proleter ya da yarı proleter işgücünü hane halkı kavramı üzerinden açıklar. Hane halkı, kolektif olarak hayatlarını sürdürebilmek için, uzun bir dönem boyunca, çeşitli gelir kaynaklarını bir araya getirip paylaştıran, genelde ortak konutlarda yaşayan yapılardır. Bir hane halklarının tümü farklı oranlarda da olsa beş gelir türünü hedefler ve elde eder.

Bunlardan ilki ücret-gelirdir ki bir hane halkının üyesinin üretim sürecini icra etmesi karşılığında aldığı ve genelde para biçiminde olan ödemedir. İkincisi, hayatın sürdürülebilmesi için zorunlu olan şeylerin yapılması faaliyetidir. Bu faaliyet tarlada yiyecek üretmekten, yemeğin pişirilmesine ve bulaşıkların yıkanmasına kadar oldukça geniş bir alanını içermektedir. Hane halkı gelirinin üçüncü tipini Wallerstein küçük meta üretimi olarak ifade eder. "Küçük meta hane halkının sınırları içinde üretilen ama daha geniş bir

pazarda nakit karşılığı olarak satılan ürün olarak tanımlanır” (Wallerstein, 2004: 59). Dördüncü gelir türü ise ranttır. Rant çalışmadan değil mülkiyetten kaynaklanan kira, faiz vb. geliri ifade eder. Hane halkının gelir türlerinden sonuncusu ise Wallerstein’in ‘transfer ödemeleri’ olarak doğum, evlenme ve ölüm zamanlarında verilen hediye ve borçlar, sigorta ödemeleri gibi ödemelerdir (Wallerstein, 2004: 57, 60).

Hane halkının bu beş gelir türüne çeşitli oranlarda sahip olması, hane halklarının proleter ya da yarı proleter hane halkları olarak ikiye ayrılması ile sonuçlanır. Bir hane halkının geliri arasında ücret gelirinin payı ne kadar yüksekse o hane halkı proleterleşir; ne kadar düşükse de o kadar yarı proleterleşir.

Üreticilerin sermaye birikimi serüvenlerinde başarı sağlayabilmeleri için işgücü açısından iki koşulun varlığı gereklidir. Bunlardan ilki işgücünün bulunabilirliği, ikincisi ise maliyetinin düşüklüğüdür. Kapitalist üreticinin kâr fırsatlarını değerlendirebilmesi için geçimi kendisine bağımlı olan yerli miktarda ücretli emeğe ihtiyacı vardır. Geçimi üreticiye bağımlı olan ücretli iş gücünün yaratılması sürecini Wallerstein proleterleşme olarak adlandırır (Wallerstein, 2006: 18-19).

Ancak diğer taraftan bu iş gücünün maliyetinin kâr hedefi doğrultusunda en aza indirilmesi de bir gerekliliktir. Oysa işçinin hayatını sürdürebilmek için tamamen üreticiye bağımlı olması yani sadece ücret geliri ile geçinmesi en düşük ücret eşiğini de yukarıya çıkaracaktır. Bu da kapitalist üreticinin proleterleşme aleyhine bir tavır sergilemesine yol açar. Buna göre, insanların yaşamlarını sürdürdükleri temel birim hanedir ve hane geçiminin bir kısmını ücret dışındaki gelirlerle karşıladığı oranda işçi daha düşük bir ücrete razı olacaktır. Gerek kendi tüketimleri gerekse yerel pazarda satış için evde üretim yapan bu türden aileler yarı proleter ailelerdir. Bu tür hanelerin varlığı ücretleri düşürerek kâr oranını arttırma olanağı sağladığından kapitalist üreticiler diğer taraftan proleterleşmenin karşısında yer alırlar (Wallerstein, 2006: 23-25).

Bu durumun sonucu ise, kapitalist üreticinin bir taraftan ücretli emek gücünü bulmakta zorlandığı ölkelerde proleterleşme eğilimini desteklemesi, diğer taraftan ise üretimini işgücünün bol olduğu yarı proleter hanelerin bulunduğu yeni alanlara kaydırması olmaktadır. Bu alanlar çoğunlukla sömürge ya da resmen sömürge olmayan yarı sömürge ölkeler olmuşlardır. Böylece üretimin daha ucuz işgücü için kaydırıldığı bölgeler buradan doğan kâr farkının merkez bölgelere aktarıldığı alanlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu durum ise sermaye birikimi açısından uluslar arası ölçekte bir hiyerarşinin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Wallerstein, 2006: 34-35).

SONUÇ

Sonuç olarak 16. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan ve kapitalizmin küresel sonuçlarının her zaman var olduğu söylenebilir. Küreselleşme sürecinde emeğin dönüşümünü ise kapitalizmin temel niteliklerinden bağımsız olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Nitekim gerek Marx, gerek Sombart ve Weber ve gerekse Wallerstein kendi dönemlerinde emek olgusuna ilişkin açıklamalarını kapitalizmin bu temel nitelikleri üzerinden ortaya koymaktadırlar. Marx, kapitalist üretim sürecinin esas olarak bir artı değer üretme süreci olarak görmekte ve emeğin bu süreçteki sömürsü üzerinde durmaktadır. Sombart, ekonomik etkinliğin para tutkusuna dayalı olduğu bir sistemde bu tutkunun hiçbir engel tanımayarak ihtiyaç duyduğu emek gücünü nasıl ürettiği konusuna odaklanmaktadır. Weber, geleneğin prangalarından kurtulmuş bir emek gücüne ihtiyaç duyan kapitalizmin bu ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte bir zihniyetin kaynağı olarak Pietizm'i görmektedir. Wallerstein ise temel yasası sınırsız sermaye birikimi olan kapitalizme ihtiyaç duyduğu emek gücünü sağlayan unsurları proleter ve yarı proleter hane halkları üzerinden açıklamakta ve bunun uluslar arası sonuçları üzerinde durmaktadır. Yukarıda görüşleri serdedilen her bir teorisyenin kapitalist ekonomik sistemde emeğin konumuna ilişkin açıklamalarında ele aldıkları odak noktaları farklılaşsa da her biri bu olguyu kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde ele almaktadır.

KAYNAKÇA

- BUĞRA, A. (2005a). *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
BUĞRA, A. (2005b). *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
HUBERMAN, L. (1995). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. M. Belge), İstanbul: İletişim Yayınları.
KÖSE, A. H.-Öncü, A. (2000). *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye'de Mühendisler ve Mimarlar*, Ankara: TMMOB.

LANDES, S. (1998). *Kapitalizmin Doğuşu*, (çev. Süleyman E. Gündüz), İstanbul: İnsan Yayınları, 2. baskı.

MARX, K. (2004). *Ekonomi Yazıları*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayın.

MITCHELL, C. W. (1929). "Sombarts Hochkapitalismus", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume: 43, No:2, indirilme tarihi:04.06.2010, jstor.

PIRENNE, H. (2007). *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uğur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı.

SMİTH, A. (2002). *Ulusların Zenginliği Cilt 2*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Alan Yayıncılık, 3. baskı.

SOMBART, W. (2008). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlakı ve Entelektüel Tarihine Katkı*, (çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

WALLERSTEIN, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*, (çev. Necmiye Alpay), İstanbul: Metis Yayınları.

WALLERSTEIN, I. (2004). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, (çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy), İstanbul: Aram Yayıncılık.

WEBER, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev. Özer Ozankaya), Ankara: İmge Kitabevi.

WEBER, M. (2002). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı*, (çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayrac Yayınevi.